

УДК 342.951
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).991](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).991)

Н. Б. Москалюк

orcid.org/0000-0003-2972-3352

доктор юридичних наук, доцент,

*в.о. завідувача кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету*

В. М. Слома

orcid.org/0000-0002-9582-1236

доктор юридичних наук, доцент,

*професор кафедри цивільного права та процесу, заступник декана юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету*

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Основною організаційною формою правничої освіти є створення та функціонування юридичних клінік. Становлення і розвиток правничої клінічної освіти за минулі роки пройшли декілька етапів: від певного не визнання її доцільності до майже всеохоплюючого запровадження практично у всіх юридичних закладах вищої освіти України.

Більшість юридичних клінік виконують дві функції: навчають студентів практичним знанням та навикам юриста і, водночас, надають безоплатну допомогу для соціально вразливих верств населення. Тому сьогодні важливим є здобуття відповідних навиків практичної діяльності, що дозволяли б студентам здійснювати аналіз законодавства і судової практики, визначати основу юридичної справи, формулювати правову позицію та володіти навиками представництва в судах, а також органах державної влади та місцевого самоврядування, що сприяло б захисту прав громадян, які потребують правової допомоги.

Окремі аспекти розвитку юридичних клінік та проблеми їх функціонування у своїх працях досліджували Ю.Д. Притика, М.Т. Лоджук, Ю.О. Фігель, І.І. Сенчак та інші. Однак роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини залишається не достатньо дослідженою.

Метою дослідження є аналіз ролі та завдань юридичних клінік, їх значення у сфері захисту прав людини, проблем надання правової допомоги представникам малозабезпечених верств населення.

Права людини, що гарантовані Конституцією та міжнародними договорами, повинні бути реалізовані та захищені. В Конституції України цілий розділ присвячено правам та свободам людини. А ст. 21 Конституції України проголошує, що усі люди є вільними та рівними у своїх правах та гідності.

Права людини є непорушними та невідчужуваними. Конституційні права та свободи гарантуються, вони не можуть бути скасовані. Ч.3 ст. 22 Основного Закону зазначає, що при при-

йнятті нових законів чи внесенні відповідних змін до чинних, не допускається звуження обсягу та змісту існуючих прав людини. Держава відповідає за свою діяльність перед людиною. Утвердження та забезпечення прав особи є першочерговим обов'язком держави. А ст. 55 Конституції України визначає право людини захищати власні права та свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими засобами, що не заборонені законом.

Для забезпечення реалізації та захисту прав людини законодавством України передбачена можливість вчинення громадянами певних дій, створення відповідних державних органів, метою яких є сприяння громадянам у здійсненні та захисті їх прав. Можливість здійснення громадянами дій щодо захисту своїх прав і свобод та система органів, які захищають і забезпечують ці права, утворюють правовий механізм, заснований на захисті прав людини.

Конституція України дозволяє здійснення громадянами дій, що спрямовані на захист їх прав: «захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів» [1]. Кожен має право захищати свої права від протиправних посягань будь-якими засобами не забороненими законом.

Сьогодні, в умовах правового реформування проблеми здійснення захисту прав людини залишаються не вирішеними, це, насамперед, обумовлено відсутністю системи безоплатної юридичної допомоги. Варто зазначити, що Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня

2011 року № 3460-VI [2] передбачив порядок надання безоплатних юридичних послуг, тому його прийняття було вагомим кроком щодо реалізації права особи на правову допомогу. Проте, постійне збільшення попиту саме на безоплатні юридичні послуги, обмежена кількість адвокатів та специфіка юридичної роботи унеможливають практичну реалізацію цього закону у повній мірі. Тому необхідним є також залучення альтернативних суб'єктів, з метою надання безоплатної юридичної допомоги, важливу роль серед яких відіграють юридичні клініки.

Вперше до ідеї впровадження правових клінік наблизились США. «Ще в 1776 році в США юристами ставали помічники адвокатів, що працювали за спеціальною системою навчання (Apprenticeships). Поступово почали з'являтися традиційні юридичні школи (університети, факультети). На початку ХХ ст. в США поруч із поняттям «юридична освіта» виникає термін «клінічна освіта». Основною метою її виникнення було внесення соціального аспекту у вивчення права. Дж. Франк та В. Роуві стали одними із перших американців, хто зосередив свою увагу на понятті клінічної освіти»[3].

Термін «юридична клініка» вперше був застосований у статті професора Г. Фроммгольда під назвою «Juristische Kliniken», що була надрукована в 1900 р. у «Німецькій юридичній газеті». Саме цей німецький вчений висловив пропозицію аналогічно клінікам, що створюються при медичних факультетах, повинні функціонувати клініки і при юридичних факультетах, в яких під керівництвом викладачів студенти вирішували «живі» справи.

«Якщо перенести на юриспруденцію практику поєднання навчання з наданням безпосередньої медичної допомоги хворому, писав професор Фроммгольд, то теоретик-правник матиме можливість безпосереднього спілкування з людиною, яка потребує юридичної допомоги; тобто, ще під час навчання студент мав би справу з безпосередньою «правничою патологією», а запровадження клінік сприяло б вирішенню проблеми надання правової допомоги на безоплатній основі малозабезпеченим верствам населення»[4, с.6-7.].

В Україні перші такі клініки почали працювати наприкінці 90-х років минулого століття при закладах вищої освіти міст Донецька і Києва. Необхідно зауважити, що створення і діяльність перших юридичних клінік в Україні почасти викликали певний скептицизм в студентському і викладацькому середовищах та далеко не завжди знаходили підтримку керівництва юридичних закладів вищої освіти. Прихильники традиційної академічної освіти довгий час чинили певний «опір» такому інноваційному методу практичної підготовки майбутніх правників, від-

даючи перевагу навчальним і виробничим практикам[5, с. 21-22].

Отож, більшість існуючих сьогодні юридичних клінік створювались, як правило, за виняткової ініціативи окремих викладачів і студентів та за кошти іноземних партнерів на базі неурядових правозахисних організацій. Переважною метою діяльності клінік була не стільки їх освітянська спрямованість, скільки задоволення активно зростаючих потреб суспільства у сфері правничої допомоги та правового просвітництва.

У 1999 р. була створена юридична клініка як Експериментальна навчальна лабораторія факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія». Ця клініка вперше в Україні була створена з самого початку як самостійний структурний підрозділ факультету зі своїм штатним розписом і бюджетним фінансовим забезпеченням навчально-педагогічного навантаження керівника, методиста і викладачів-тренерів. В такому статусі ця юридична/правничка клініка продовжує свою діяльність дотепер. Зокрема, «правова клініка надає безоплатну первинну правову допомогу з питань: захисту конституційних прав та свобод громадян і організацій; цивільного, сімейного, житлового, трудового права і соціального забезпечення; захисту прав молоді, неповнолітніх; правового регулювання підприємницької, інвестиційної діяльності тощо» [6].

На думку Бігун В.С.: «Юридична клініка виконує навчальну (поєднання теорії і практики, вироблення різноманітних навичок: професійного спілкування, консультування, написання документів тощо), соціальну (задоволення потреб соціуму в юридичній інформації та обслуговуванні, підвищення професійної відповідальності юриста в здійсненні соціальної справедливості), науково-дослідну (проведення досліджень), благодійницьку (надання безкоштовної правової допомоги) та інші функції»[7, с. 70].

Правова допомога є одним із основних засобів і необхідним елементом механізму захисту прав особи. Перед людиною, яка не має достатнього рівня правничих знань та навичок захисту своїх прав, постає багато труднощів у сфері правовідносин. Це породжує необхідність надання їй професійної допомоги правника. Відсутність реального права на отримання такої допомоги особами, які не мають можливості звернутись по неї через різні причини та обставини (відсутність коштів, немічність, малолітство тощо) розглядається як суттєва перешкода у доступі до правосуддя, реалізації принципу рівності сторін у судовому процесі, що передбачено конституційним принципом верховенства права[5, с. 7].

Становлення правової держави та громадянського суспільства в Україні є неможливим без участі в цих процесах правничої спільноти. Слу-

гуючи належним чином людині та суспільству, правник водночас заслуговує авторитет і довіру до правничої професії серед населення, зміцнює повагу громадян до права, закону та держави.

Сьогодні надання юридичних послуг на безоплатній основі є традицією майже у кожній правовій системі світу. Судова система, яка базується на принципі змагальності, передбачає можливість «з'ясування правди» лише шляхом рівного представлення позицій всіх сторін правового спору. Саме з цього випливає й професійний обов'язок надавати правничі послуги тим, хто їх потребує, оскільки позбавлення однієї зі сторін переваги отримати допомогу правника переважає шалки терезів та підриває засадничі підвалини справедливої судової системи.

Подібна практика у США була започаткована в кінці XIX ст., коли приватні правничі фірми у великих містах почали надавати безоплатну правничу допомогу особам з низькими доходами. Усвідомлюючи дефіцит в області безоплатної правничої допомоги, професійні організації адвокатів США почали підтримувати таку ідею, а в 1969 році практика «*pro bono*» правника (походить з лат. *Pro bono publico* – заради суспільного блага) вперше була згадана в Кодексі професійної відповідальності Американської асоціації адвокатів. Зокрема, відповідно до чинної редакції Модельних правил професійної поведінки цієї організації, практикуючим правникам рекомендується присвячувати 50 годин на рік для надання безоплатної правничої допомоги [5, с. 7].

Характер робіт, що підпадають під категорію «*pro bono*», може відрізнятися в залежності від місцевих правових традицій, контексту або соціального середовища, але взагалі така діяльність має відповідати таким характеристикам: робота добровільна, що не підлягає будь-якій компенсації; вона виконується тільки правником; здійснюється для суспільного блага; послуги, що є безоплатними для клієнта; проте, виконується відповідно до професійних стандартів, як й оплачувана юридична робота.

Серед критеріїв, відповідно до яких особі надається безоплатна юридична допомога, виділяють фінансовий критерій (відсутність коштів у особи) та правовий критерій (критерій «інтереси правосуддя»), що передбачає потенційну загрозу тривалого або довічного тюремного ув'язнення; правову або фактичну складність справи; нездатність особи з об'єктивних причин захищати свої права та інтереси самостійно.

Варто зазначити, прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» створило нормативно-правову базу для реалізації права кожного на таку допомогу. Окрім всього іншого, прийняття цього закону дозволило Україні виконати зобов'язання за низкою міжнародних дого-

ворів, які містять положення щодо поліпшення надання правової допомоги людині і громадянину. У відповідності до положень вказаного закону: «безоплатна правова допомога – це така допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету, місцевих бюджетів та інших передбачених законом джерел фінансування»[2].

Варто зазначити, що станом на 2018 р., система надання безоплатної юридичної допомоги – це мережа, що «нараховує 551 точку доступу до правових послуг: 23 регіональних, 96 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги та 432 бюро правничої допомоги у всіх регіонах України, а також – всеукраїнський Координаційний центр з надання правничої допомоги»[8].

Незважаючи на успіхи у створенні й розвитку державної системи безоплатної юридичної допомоги протягом останніх років, проблема надання якісних правничих послуг на безоплатній основі усім, хто їх потребує, залишається бути особливо актуальною для України, адже значна частина населення нашої держави перебуває в скрутному фінансовому стані, а державне фінансування суб'єктів надання безоплатної вторинної правничої допомоги не є стабільним та своєчасним[9].

При цьому, незважаючи на велику кількість фахівців з базовою чи повною вищою правничою освітою та зростаючою кількістю сертифікованих адвокатів та юрисконсультів, багато людей в Україні все ще мають обмежений доступ до правової допомоги через відсутність коштів на оплату відповідних послуг. До запровадження мережі установ з надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги, юридичні клініки доклали значних зусиль для надання достатньо якісної та, водночас, безоплатної правової допомоги [10, с. 6].

Отже, питання забезпечення прав людини в Україні чітко регламентовано в законодавстві України, проте кожен громадянин повинен самостійно вирішувати яких законних способів їх захисту притримуватись. Важливе місце у механізмі захисту прав людини займають юридичні клініки, які надають правничу допомогу на безоплатній основі.

Сучасним клінікам зарубіжних країн досить часто притаманною є тенденція їх спеціалізації за категоріями справ з метою більш глибокого підходу до вивчення та розгляду кожної справи. Для прикладу, в США, правничі клініки поділяються на: ті, що здійснюють захист прав дітей, клініки по захисту прав у сфері кримінального процесу, клініки по захисту інвалідів та непрацездатних осіб, екологічні клініки тощо. Аналогічну класифікацію варто застосовувати і в Україні.

Слід також зазначити, що за відсутності достатнього державного фінансування системи

безоплатної юридичної допомоги, клініки, що функціонують при правничих ЗВО, мережа яких охоплює практично всі регіони України, залишаються однією з небагатьох реально діючих форм надання юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення, а тому продовжують відігравати важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Література

1. Права людини та механізм їх захисту. URL: <https://consumerhm.gov.ua/1081-prava-lyudinita-mekhanizm-jikh-zakhistu>
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. URL: № 3460-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
3. Некоз А. В. Юридичні клініки в системі розвитку безоплатної правової допомоги та перспективи їх діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2(3). С. 30-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6.2%283%29_8
4. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
5. Правничі клінічна освіта в Україні: Навчальний посібн. / ред. В.М. Суценка. К.: Ваїте, 2020. 274 с.
6. Експериментальна навчальна лабораторія «Правничі клініки» при Києво-Могилянській академії. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/osvita/fakulteti/fpn/pravnicaha-klinika>
7. Бігун В.С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. Київ: Юстініан, 2006. 272с.
8. Координаційний центр з надання правничої допомоги. Що таке безоплатна правничі допомога та як її отримати? (2018) URL: <https://legalaid.gov.ua/ua/holovna/189-lupen-2018/2336-shcho-take-bezoplatna-pravova-dopomoha-ta-iaak-ii-otrymaty>
9. Національна асоціація адвокатів України. Дефіцит фінансування у системі БПД стане предметом дослідження окремої робочої групи(2018).URL: <https://unba.org.ua/news/print/3303-deficit-finansuvannya-u-sistemi-bpd-stane-predmetom-doslidzhennya-okremoi-robochoi-grupi.html>
10. Дубчак Л. С., Дубчак Н. С. Співпраця юридичних клінік і громадських організацій – потреба сьогодення. *Бюлетень Асоціації адвокатів України*. 2012. № 2 (3). С. 6.

Анотація

Москалюк Н. Б., Слома В. М. Роль юридичних клінік в механізмі захисту прав людини. – Стаття.

У статті розглянуто роль та основні завдання юридичних клінік, їх значення у сфері захисту прав людини; проблеми надання правової допомоги малозабезпеченим. Вказується, що для забезпечення реалізації та захисту прав людини законодавством України передбачена можливість здійснення громадянами певних дій, створення відповідних державних органів, спрямованих на сприяння громадянам у здійсненні та захисті їх прав. Постійне зростання попиту на безкоштовні юридичні послуги, обмеженість юристів та специфіка юридичної роботи унеможливають повну реалізацію Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у повному обсязі. Тому для надання безоплатної правової допомоги також необхідно залучати

альтернативних суб'єктів, серед яких важливу роль відіграють юридичні клініки.

Сьогодні важливою є наявність такого закладу, як юридична клініка, яка також сприяє захисту прав людини, яка полягає в наданні безоплатної правової допомоги тим категоріям громадян, які не можуть звернутися за юридичними послугами на платній основі. Ще однією важливою метою діяльності юридичних клінік є підвищення якості практичної підготовки юристів. Адже сьогодні існує прірва між теорією та практикою, оскільки стажування студентів недостатньо для набуття належного обсягу професійних знань та навичок у правовій сфері.

У статті зазначається, що сучасні клініки зарубіжних країн мають тенденцію до спеціалізації за категоріями випадків, подібний досвід слід застосовувати в Україні.

За відсутності достатнього державного фінансування на безоплатну правову допомогу клініки, що діють за законодавством ЗВО, мережа яких охоплює майже всі регіони України, залишаються однією з небагатьох ефективних форм правової допомоги малозабезпеченим, а тому продовжують грати важливу роль у захисті прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: захист прав і свобод людини, юридичні клініки, правова допомога, практична діяльність студентів юридичного факультету.

Summary

Moskalyuk N. B., Sloma V. M. The role of legal clinics in the mechanism of human rights protection. – Article.

The article examines the role and main tasks of legal clinics, their importance in the field of human rights protection; problems of providing legal assistance to the poor. It is indicated that in order to ensure the implementation and protection of human rights, the legislation of Ukraine provides for the possibility of citizens to take certain actions, create appropriate state bodies aimed at assisting citizens in exercising and protecting their rights. The constant increase in the demand for free legal services, the limited number of lawyers and the specifics of legal work make it impossible to fully implement the Law of Ukraine "On Free Legal Aid" in full. Therefore, it is also necessary to involve alternative entities in order to provide free legal aid, among which legal clinics play an important role.

Today, it is important to have such an institution as a legal clinic, which also promotes the protection of human rights, which is to provide free legal aid to those categories of citizens who can not apply for legal services on a paid basis. Another important goal of legal clinics is to improve the quality of practical training of lawyers. After all, today there is a gap between theory and practice, as students' internships are insufficient to acquire the appropriate amount of professional knowledge and skills in the legal field.

The article points out that modern clinics of foreign countries have a tendency to specialize in categories of cases, a similar experience should be applied in Ukraine.

In the absence of sufficient state funding for free legal aid, clinics operating under the law of the Free Economic Zone, whose network covers almost all regions of Ukraine, remain one of the few effective forms of legal aid to the poor and therefore continue to play an important role in protecting rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.

Key words: protection of human rights and freedoms, legal clinics, legal aid, practical activities of law students.